

IL-POMPA TAR-RIH

Guido Lanfranco

Fil-kampanja tagħna għadna naraw rdieden tal-metal jgħaqdu bir-rih, filwaqt li jhaddmu pompa li tiġbed l-ilma minn taht l-art. Minflok bosta minn dawn il-pompi mhaddma mir-rih issa hemm oħrajn jahdmu bl-elettriku, u għalhekk għadd gmielu minn-irdieden ġew abbandunati, u ftit huma dawk li għadhom jahdmu.

Ir-Raddiena u l-Ispiera

Dawn il-pompi jtellghu ilma li jingabar taht l-art, dejjem skond it-tip ta' blat li jkun hemm madwarhom. Il-blat Malti huwa poruż, jiġifieri li l-ilma tax-xita jiskula go fih, u għalhekk ċerti nħawi nistghu inqisuhom bħal sponża. Imma l-ilma tal-baħar ukoll jidhol fil-blat mill-ġnub tal-gzejjer, u għalhekk meta jithaffru spieri għall-pompi, dawn m-għandhomx jinżlu aktar l-isfel mil-livell tal-baħar; anzi ukoll għal xi għoli fuq dan il-livell jista' jkun mielah iż-zejjed l-ilma.

Nixtieq ngħid li mhux sewwa li dawn l-irdieden jissejhu, minn min ma jifhimx, mtiehen ta' l-ilma, u l-anqas kif ġie li jsejbulhom bl-ingliż, għall-istess raġuni, *windmills*, għax il-kelma mithna u *mill*, ifissru biss makkinarju li jithan; dawn l-irdieden ma jithnu xejn, iżda jippumpjaw. Fejn jingabar l-ilma taht l-art, ukoll b'dan il-mod, ġie li fil-ġografija fizika jissejjah *Artesian well*, u għalhekk ġie li dawn il-pompi tar-rih jirreferu għalihom b'dan l-isem ukoll.

Fl-imġhoddi, l-ispieri kienu jithaffru bl-idejn, bil-bqaqen, u xi drabi kienu jinżlu fond sewwa, skond il-blat. Meta l-ispiera tasal isfel, ftit bogħod mil-livell tal-baħar, jibdew ihaffru isfel, passagġi jew gallariji jew mini oriżontali, iżda dawn jaqdbu angolu li jitle' l-fuq, u mhux livell, biex b'hekk, meta jibda jiskula l-ilma mill-blat ta' dawn il-mini, kif jissejhu, jinżel l-isfel lejn il-baži ta' l-ispiera, u jingabar għoli bizzejjed biex jiġi ppumpjat il-fuq bir-raddiena, u daż-żmien b'mezzi elettrici. Mhux biss jithaffru il-mini mill-baži ta' l-ispiera, iżda qabel ma l-ilma jibda jingabar sewwa, kien ikun hemm haddiema apposta biex ihaffru toqob fondi, rqaq mal-ġnub tal-gallariji, biex aktar ilma jingabar fihom. Id-dahliet għal dawn il-mini, għalhekk, jingħalqu bl-ilma stess li jinżel fihom.

Dawk li Jbaqqnu u Jtaqqbu

Faċli tgħid x'inhuma dawn il-pompi, iżda x-xogħol li kienu jagħmlu l-haddiema taht l-art kien diffiċli u kellu l-perikli tiegħu. Tkellimt ma' wiehed anzjan minn Ghawdex li kien għamel żmien jahdem fix ix-xogħol ta' ġol-gallariji jew mini taht l-art, u dan li ġej jiġbor fih l-informazzjoni li tagħni, iżda hallejt barra l-hafna mistoqsijiet li għamiltu jien. (1):

"...Jisimhom *air motor*,...kienu jahdmu bir-rih. Ghawdex kien hawn hafna...kont inqegħdhom u nsewwihom...Kienu jagħmlu spiera fil-blat, mela... Ma kienx xogħoli dan (ta' l-ispiera), imma ahna konna ntaqqbu biex ingibu l-ilma...intaqqbu ġol-mini...konna jien u hija...Il-baqquniera kienu jhaffru l-ispieri u l-mini....ġie li kienu jkunu hamsin pied fond u hemm li jkunu aktar.

"Ma tkunx taf (fejn hu l-ilma)...ittaqqab għall-ġenb, (mal-hajt tal-mina) u l-ilma jiskula fihom;...ihaffru l-mini fuq ir-rih tat-tafal....Ghawdex kullimkien kienhemm (irdieden) l-aktar ix-Xagħra...il-blat kollu fih it-tafal....dak tal-wita' mhux l-aħjar post. Ġie li ġejt Malta...rdieden sewwejt ukoll, u anki biex intaqqbu għall-ilma...qabel il-gwerra.

“Konna nahdmu bil-benjamina....vireg tal-azzar, wahda wara l-ohra. Il-benjamina biex ittaqqab biss....taghti daqqa wara l-ohra, bl-idejn, iddawwarha...(mhux bil-mazza)...iddawwar b'idek, u taghti skoss biha stess.

“Meta jingabar l-ilma (il-bidwi) jqabbad ir-raddiena, jew inkella l-mutur. Ir-raddiena jqabbduha fuq l-ispiera..ikollha tubu għall-pompa;...mhux xogħol sabih wisq. Kienu jnizzlu xemgħa isfel...jekk ix-xemgħa ma tixgħelx, mgħandekx arja. L-ispiera tkun imħaffra minn qabel, imbagħad ihaffru il-mini, u (ahna) ntaqqbu minn ġol-mina (bil-benjamina)...Il-benjamina kienet tintuza biex taqta' l-fili fejn ikun hemm l-ilma...tagħmel iżjed minn wahda....daww naghmlu xi għaxra....il-fili jistgħu ikunu mimlijin bl-ilma...naqtgħu kontra l-fili, biex jista' jingabar l-ilma. Patri Grima kien bdihom...kien Malta...kien ġieb l-ewwel wahda.(2) Li hawn jużawhom, imma issa jużaw (aktar) il-magni.”

- (1) Mikiel Galea, Xaghra, Ghawdex; kellimtu fuq it-telefon 23 Novembru 1995.
- (2) Il-kelliemi ma kellux aktar informazzjoni dwar dan il-Patri, iżda għandi nahseb li dan kien Patri Odorik Grima (1889-1964).

Il-Kumitat tal-Għaqda Maltija Tal-Folklor għas-Sena 1995

President:	Guido Lanfranco
Viċi President:	Jos. Buontempo
Segretarju:	Alfred Fenech (Indirizz: "Grezz" Triq id-Dirsa, H'Attard)
Assistent Segr.:	Angelo Dougall
Tezorier:	J.F.Porsella-Flores (Indirizz: 69, Triq il-Palma, Paola)
Assistent Tez.:	Alfred Mallia
Membri:	Gerald Cacciattolo Joseph Fenech Marija Pisani
Editur:	Guido Lanfranco
